

Maailman kielet

Klaus Karttunen

**Jaakko Anhava: Maailman kielet ja kielikunnat.
Gaudeamus, Helsinki 1998, 289 s., nid.**

Maailman kielistä ja kielikunnista on suomeksi tähän saakka ollut – tietosana-artikkeleja lukuunottamatta – vain yksi ainoa katsaus, professori Aulis J. Joen Maailman kielet, joka ilmestyi 1966 (2. painos 1972) Tietolipas-sarjassa. Tämä vaatimaton, vähän yli 100-sivuinen kirjainen on jo kauan ollut vanhentunut, ja uutta esitystä aiheesta on kipeästi kaivattu. Tätä puutetta on nyt ilmestynyt korvaamaan Jaakko Anhavan seikkaperäinen johdatus aiheeseen.

Kirjan pääosan muodostaa maailman kieliryhmien systemaattinen esittely, joka etenee kielikunnittain väljä maantieteellistä järjestystä noudattaen. Järjestys perustuu kielisukulaisuuteen (esim. Euroopan yhteydessä on kätevä myös Aasiassa puhutut indoeurooppalaiset kielet) niin pitkälle kuin tämä on mahdollista – joissakin tapauksissa kuten Uuden Guinean kielissä kielisukulaisuuden tutkimus on yhä niin alkuvaiheessa, että kielet on ryhmitelty maantieteellisiin perustein. Pohjois- ja Etelä-Amerikan intiaanikielien niputetaan usein yhteen, vaikka ne itse asiassa jakautuvat lukuisiin täysin erillisiin kielikuntiin. Anhavallakin on tila loppunut kesken: Pohjois- ja Keski-Amerikasta esitellään lyhyesti yksitoista suurinta kielikuntaa ja kuitataan toinen verta lyhyellä luettelolla; Etelä-Amerikasta on viisi esittelyä, seitsemäntoista kielikunnan luettelo ja lyhyt maininta, että jotkut tutkijat erottavat yli sata itsenäistä kielikuntaa. Monet näistä tunnetaan tosin puutteellisesti ja on mahdollista, että tutkimus pystyy yhdistämään osan niistä, mikäli kielet eivät sitä ennen häviä kokonaan.

Joan kirjassa kieliryhmien esittelyn päätti lyhyt katsaus kansainvälisiin apukieliin. Nämä ovat Anhavallakin saaneet oman lukunsa, vaikka niiden merkitys alkaneekin olla lähinnä historiallinen, mutta niiden lisäksi mukaan on otettu myös pidgin- ja kreolikielien sekä viittomakielet. Luku "Omnikomparativismi" ottaa aiheellisen kriittisesti kantaa viimeaikaisiin yrityksiin yhdistää kielikuntia laajemmiksi kokonaisuusiksi enemmän tai vähemmän satunnaisten ja etäisten sanastoyhtäläisyyksien perusteella, kun taas "Kielellinen ekokatastrofi" pohtii monien kielten ja kieliryhmien synkkiä tulevaisuudennäkymiä. Mukaan on vielä saatu termien selitykset, aakkosellinen luettelo maailman valtioista ja niiden pääkielistä, sekä lopuksi laajahko kirjallisuusluettelo ja kirjassa mainittujen kielten hakemisto.

Vaikka jätetäänkin huomiotta vahvasti liioitellut arviot esim. Intian sadoista kielistä – mistä Anhavakin huomauttaa – maapallolla nykyisin puhuttujen kielten määrä nousee useisiin tuhansiin, joista Anhavan kirjaan on mahtunut ehkä 1400. Kuten tekijä huomauttaa, tämäkin edustanee vain jäävuoren huippua. Kirjoituksettomissa kulttuureissa kirjakielen jarruttavan vaikutuksen puuttuessa kielet muuttuvat ja erilaistuvat nopeasti. Ennen maanviljelyskulttuurien ja varsinkin suurten yhtenäisvaltakuntien syntymistä viimeisten 5000 vuoden aikana tilanne lienee laajoilla alueilla ollut samanlainen kuin Uudessa-Guineassa yhä: melkein joka laaksossa puhutaan erilaista kieltä.

Voidaan siis olettaa, että lukuisat kielet ovat jo kadonneet, ja Anhavan maalaamat tulevaisuudennäkymät uhkaavat kehityksen vain nopeutuvan. Vähemmistökielten sorto ja tukahduttaminen on yhä arkipäivää monissa maissa, mutta kieliä kuolee jatkuvasti myös ilman pakkotoimenpiteitä. Perinteisten kyläyhteisöjen hajoaminen, koulutuksen ja talouden valtakielen omaksuminen, seka-avioliitot ym. kiihdyttävät kehitystä. Samanlainen kohtalo uhkaa myös lukuisia paikallismurteita. Joidenkin kielten puhujamäärä on jo käynyt niin pieneksi, ettei elvyttämiseen ole minkäänlaisia mahdollisuuksia. Jokaisen kielen katoaminen on kiistatta korvaamaton tappio, mutta on pakko myöntää Anhavan tavoin, ettei kehitystä aina voi pysäyttää. Uhanalaisia kasvi- ja eläinlajeja voidaan auttaa suojelualueilla, mutta ihmisiä ei voi museoida.

Kielisukulaisuuden käsite, joka tässä kirjassa on hyvin keskeisessä asemassa, on kautta aikojen aiheuttanut monia väärinkäsityksiä. Aikoinaan kuviteltiin että kielisukulaiset (esim. suomalaiset ja unkarilaiset) ovat myös verisukulaisia (minkä Anhava aiheellisesti ja jyrkästi torjuu), nyt tuntuu siltä, että monet maallikot pyrkivät tyystin kieltämään kielisukulaisuuden olemassaolon. On hyvä painottaa, että kielisukulaisuus on nimenomaan kielten sukulaisuutta, jolla ei vältämättä ole

mitään tekemistä geneettisen sukulaisuuden kanssa. Anhavan kirja pystyynee antamaan maallikollekin selkeän käsityksen niin kielisukulaisuuden luonteesta kuin sen osoittamiseen käytettävistä keinoistakin.

Jokunen huomautus

Koska kysymyksessä on tärkeä kirja, jonka mielellään soisi yltävän toiseen painokseen, sallittaneen tässä poimia joukko yksityiskohtia tarkemmin käsiteltäviksi. Mukaan mahtuu niin kiitosta, moitetta kuin lisäpohdiskelujakin.

Sanskritin käyttö kotikielenä tuntuu Anhavasta "jokseenkin mahdottomalta" (s. 15), siis että sanskritin väestönlaskennassa kielekseen ilmoittavat intialaiset todella "käyttäisivät sitä arkisissa kotioloissaan". Ajattelin itsekin näin, kunnes tutustuin amerikkalaisen lingvisti-indologi H. H. Hockin Lucknow'n ja Varanasin sanskritinpuhujien parissa suorittamaan kenttätutkimukseen. Sen mukaan Sanskritia todella käytetään aktiivisesti kotikielenä joissakin perinteistä elämäntapaa noudattavissa brahmaaniperheissä, vaikka sen puhujat yleensä ovatkin kaksikielisiä.

Hindinkielinen enemmistö ja Intian valtio mainitaan pikkukielten sortajina (s. 15), eikä toki ilman syytä. Silti on syytä huomata, että Pohjois-Intia muodostaa samanlaisen murrejatkon kuin sivulla 13 annettu esimerkki saksasta. Gujaratista Bengaliin naapurit ymmärtävät kaikkialla toistensa murteita, vaikka ne onkin ryhmitelty kolmeksi tai viideksi eri kieleksi. Ajatus laskea bihari ja radṣasthani hindin murrealueiksi on itse asiassa syntynyt kauan ennen kuin hindistä tuli prestiisikieli ja alun perin jakoa perusteltiin nimenomaan kielitieteellisillä syillä (Grierson). "Intianenglantilainen" -nimitys (s. 24) oudoksuttaa vasta lähes 40-vuotiaana siirtomaapalvelukseen lähteneen henkilön yhteydessä – kyseinen William Jones ei myöskään tehnyt "tutkimusta" indoeurooppalaisista kielistä, hän vain kertoi havaintonsa Bengalín Aasialaisen seuran kokouksessa pitämässään esitelmässä.

"1980-luvulta lähtien on esitetty voimakasta kritiikkiä sukupuumallia kohtaan", kirjoittaa Anhava. Onko näin fennougriistitikassa? Indoeuropeistitikassa Johannes Schmidt korvasi sukupuuteorian (*Stammbaumtheorie*) aaltoteorialla (*Wellentheorie*) jo 1872. Tosin Anhavakin huomauttaa (s. 34), että sukupuumalli elää lähinnä "johdatus- ja populaariesityksissä".

Anhavan mukaan monien kirjakielten "pohjana on hyvin selvästi ollut pääkaupungin kielenparsi" (s. 40). Ei sentään niin usein Italian, Espanjan ja Ranskan kirjakielten mallina on ydinmaakunnan – Toscanan, Kastilian ja Ile-de-Francen – kielimuoto. Englannin malli tulee yliopistokaupungeista ("Oxfordin englantia"), Lontoon murre (cockney) pikemminkin ylenkatsottu. Myös Berliinin murre poikkeaa voimakkaasti standardi-hochdeutschista, jonka kotiseutu on Saksissa. Anhava toteaa (s. 59), että "Belgian puoleista kieltä nimitetään flaamiksi" – ehkä Suomessa, muualla hollanniksi. Flaami käy etnisenä käsitteenä ja murreterminä, ei kielen nimenä.

Saksankielen tärkeyden vuoksi yläsaksan päämurrejako olisi kirjassa voitu ottaa mukaan ja samalla kertoa millaista saksaa (baijerilaismurteita) Itävallassa puhutaan.

Entä voidaanko sanoa, että kaikki itaaliset kielet ovat sammuneet (s.64), kun romaaniset polveutuvat niistä?

Latinasta kirjoittaessaan Anhava korostaa (s. 65), että

"Katalonisissa maissa ja englannissa sitä [latinaa] vieläkin paljon opiskellaan klassisen linjan kouluissa" – ainakin yhtä paljon sitä opiskellaan Saksassa.

Minua on aina kiusannut se, miksi tokharin suomalainen nimi on tokaari – äänämme näin kreikkalaisperäisen kansannimen saksalaisittain – mutta ei siitä Anhavaa voi vastuuseen panna. Sen sijaan ihmetyttää, että hän johdonmukaisesti puhuu kielestä yksikössä, vaikka myöntääkin, että "jotkut puhuvat [...] itä- ja länsitokaarista" (s. 89). Minä en ole noita termejä kuullutkaan, tutkimuskirjallisuudessa on yhä vallalla – kömpelö, myönnettäköön – käytäntö puhua A- ja B-murteesta, jotkut nimittävät jälkimmäistä löytöpaikan mukaan kutšan kieleksi.

Anhava painottaa oikein (s. 91), että pahamainen nimi arjalainen on täysin asiallinen indoiranilaisten kielten ja kansojen yhteydessä. Iran-nimen etymologia on sinänsä oikein, mutta kun merkitään "iran < *eran < *arjanam" (mon. gen.), asteriski lienee rekonstruktion merkki. Kuitenkin keskipersian edradn ja avestan airya (muinaispersian ariya) ovat säilyneet teksteissä. Merkitykseltään arjalainen ei niinkään tarkoittanut "ylhäistä" kuin oman heimon jäsentä.

Toisin kuin Anhava kirjoittaa (s. 92), Pahlavi ei suinkaan päättynyt 600-luvulla, vaan säilyi vielä vuosisatoja ainakin Iranin zarathuštralaisten kirjakielenä. Monet pahlavi-kirjallisuuden säilyneet klassikot on kirjoitettu vasta 900-luvulla.

Kirjassa suorastaan historiallisena esitetty (s. 96) niisanottu

"arjalaishyökkäysteoria" (Aryan Invasion) on jo kauan ollut ankanan kritiikin kohteena, koska se ei saa tukea arkeologisesta aineistosta. On hyvin mahdollista, että indoarjalaisten saapuminen tapahtui hitaammin ja rauhallisemmissa merkeissä. Siksi ei myöskään ole syytä johtaa kastijärjestelmää ilman muuta tästä oletetusta valloituksessa.

Sanskritin suullinen korkeakirjallisuus on Anhavan mukaan "asia, jollaista ei vuosisatoihin ole enää ollut olemassa" (s. 97). Silti suullisen perinteen keskeinen asema sanskritissa ei rajoitu pelkkään veda-kirjallisuuteen, jolla on tukeaan uskonnollinen arvoasema. Intiassa toimii yhä lukuisia padt, haiaadlad-sanskritkouluja, joissa niin kieliopin ja estetiikan käsikirjat kuin klassiset taide-epoksetkin opitaan ulkoa.

Vaikka tiedänkin, ettei se ole Anhavan keksintö (s. 99), en malta ottamatta esiin kieltä, jota suomessa jostakin syystä nimitetään radzastaniksi – mutta miksi? Mistä oikein on peräisin tapa pudotella pois h-kirjaimia ulkomaisista nimistä? Raadzasthaaniissa (samoin kuin esimerkiksi Kathmandussa) h ei ole mikään tarpeeton koriste, vaan aspiroituneen konsonantin selvästi ääntyvä osa.

Anhava puhuu toistuvasti Radzputanan osavaltiosta käyttäen siirtomaakaudelle kuuluvaa nimeä, joka Intian itsenäistyessä muutettiin Rajasthaniksi. Maantieteellisiä nimiä ei yleensä ole tapana suomalaistaa, mutta Anhava muuntaa Intian osavaltiot puolittain (konsonantit, ei vokaaleja) suomalaisiksi. Esimerkiksi Madhja Pradeš, Maharastra (miksi ei sitten Maharaštra?).

Väite, jonka mukaan keskuskielet ovat innovatiivisia ja reunakielet konservatiivisia (s. 102), ei ole uusi, mutta aivan kiihkeä se ei ole. Yli 50 vuotta sitten W. M. Austin kiteytti kritiikkinsä kuudeksi leikkimieliseksi "laiksi", jotka esimerkkeinään kuuluvat: 1. Reuna-alueen kielet muuttuvat nopeasti, kuten keltti. 2. Reuna-alueen kielet muuttuvat hitaasti, kuten islanti. 3. Reuna-alueen kielet muuttuvat keskivauhtia, kuten englantia. 4. Keskialueen kielet muuttuvat nopeasti, kuten albania. 5. Keskialueen kielet muuttuvat hitaasti, kuten liettua. 6. Keskialueen kielet muuttuvat keskivauhtia, kuten venäjä.

Toisin kuin Anhava väittää (s. 106), Lemnoksen stelen kirjoitus ei suinkaan ole selvittämätön, se on selvää muinaiskreikkalaista kirjoitusta. Sen sijaan kieli on täysin tuntematon.

Vaikka Anhava (s. 112) pitää varmana, näyttää siltä, että ainakin semitistien piirissä harva uskoo seemiläis-haamilaiseen kielisukulaisuuteen, mikä olisi ollut syytä mainita. Puhuessaan Afrikkalaisista kielistä Anhava mainitsee Nobin kielen "muinaisen Nubian alueella". Kyseessä lienee sama kuin vanhempien kielitieteellisten lähteiden nuba, josta tunnetaan myös vanhoja kirjallisia dokumentteja.

Kamtšatkalaisten kielten kaltainen *Pars pro toto* -nimi ei mielestäni oikein sovi (s. 150), niin hankala kuin tšukotko-kamtšakalainen onkin suomeksi. Tšuktšeilahan ei ole mitään tekemistä Kamtšatkan kanssa. Eihän ruotsalais-suomalaistakaan voi pelkän lyhyden vuoksi lyhentää ruotsalaiseksi. Mikä vika on vanhassa nimessä koillissiperialaiset kielet, jota ei edes mainita? Samalla tavalla sivun 183 Halmaheralainen ei kelpaa etelähalmaheralais-länsiusuiguinealaisen vastineeksi. Tuskin on kovin suurta tarvetta saada tällaiselle kielikunnalle sujuvaa suomalaista nimeä.

Heyerdahlin hurjat teoriat saavat Anhavalta ansaitsemansa tuomion (s. 183). Osoittamalla, että jokin on teknisesti mahdollista – mitä ei välttämättä ole edes epäilty – ollaan vielä kaukana sen todistamisesta tapahtuneeksi. Intiaanit olisivat voineet purjehtia, mutta ilmeisesti he eivät purjehtineet. Sen sijaan polynesialaiset purjehtivat, yhtä pitkiä ja pitempiäkin matkoja.

Atsteekkikielistä puhuttaessa (s. 195) jäi hieman askarruttamaan, olisiko nahuatlinkielistä kirjallisuutta todella säilynyt "ehkä saman verran kuin kreikasta ja latinasta antiikin ajalta"? Se täyttäisi sitten kohtalaisen seminaarikirjaston.

Vaikealukuiset kartat

Karttoja on tietokoneaikana helppo tehdä, mutta hieman enemmän tarkkuutta olisi tarvittu. Sivulla 33 Euroopan kielikartassa on useita pieniä epätarkkuuksia: Minä ainakaan en ole kuullut Venäjän norjalaisista (Kalastajasaarennossa). Kreikan albanialaiset ja bulgarialaiset vähemmistöt eivät näy – mikä epäilemättä tyydyttää Kreikan hallitusta. Tuntuu myös liioitellulta merkitä liivin entinen puhuma-alue itämerensuomalaiseksi — vai onko kartta historiallinen. Karjalan kannas on kyllä suomenkielinen, mutta eikö historiallisessa kartassa saksan kielialueen pitäisi ulottua kauemmas itään.

Keski- ja Pohjois-Aasian kartassa sivulla 139 Tunguusikielten

heikko varjostus ei erotu. Tekstissä sammuneeksi mainittu ainu saa oman alueensa Hokkaidon koillisnurkassa, ei kuitenkaan Sahalinilla, jossa sitä on myös puhuttu. Jos lähihistorian sammuneet kielet kelpuutetaan mukaan, kartassa voisi näkyä myös Siperian eskimoiden asuinalue.

Ongelmallisin on Etelä- ja Kaakkois-Aasian kielikartta sivulla 157. Kaksi suurta dravidakieltä, kannada ja malajalam, merkitty indorjalaisiksi. Intian ja Burman rajaseudun thaikielet puuttuvat, samoin khasi. Mon puuttuu Burman rannikolta. Lähes koko Laos on kartan mukaan mon-khmer-kielten aluetta, vaikka 80 % maan asukkaista tiettävästi puhuu thai sukuista laon kieltä. Pohjois-Amerikan kielikartta sivulla 189 kuvastaa ainakin 300 vuoden takaista tilannetta, minkä olisi myös voinut selkeästi mainita. Mayakielten (miksi y, kun sama äänne muualla on aina suomennettu j:ksi?) heikko varjostus ei erotu muiden kielten valkoisesta.

Anhava kirjoittaa monien ehkä kuivakkaanakin pitämästä aiheesta sujuvasti ja kiinnostavasti, sortumatta liialliseen teknisyyteen ja pelkäämättä ottaa kataa kiistanalaisissa kysymyksissä. Jo aiheen laajuus on joissakin tapauksissa pakottanut luettelomaisuuteen, mutta tämä ei häiritse liiaksi. Paljon on myös ollut pakko jättää pois, sekä vähemmän tärkeitä tuntuneita kieliä että kiinnostavia yksityiskohtia. Takakannen mukaan kirja on tarkoitettu ensi sijassa oppikirjaksi, mutta sopii ehdottomasti jokaisen asiasta kiinnostuneen käsiin.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian vanhempi tutkija sekä indologian ja antiikin etnografian dosentti Helsingin yliopistossa. Hän on myös Suomen Oppihistoriallisen Seuran puheenjohtaja.

